

КОБЗАРСЬКЕ ВИКОНАВСТВО У КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОГО НАРОДНОГО СПІВУ В УКРАЇНІ

Руслана ЛОЦМАН

аспірантка НПУ імені М.П. Драгоманова

Анотація. Кобзарське виконавство, що сягає корінням в епоху Київської Русі, за довгий час свого розвитку стало видатним надбанням національної культури, важливим чинником активізації волелюбних ідей нашого суспільства та основою професійного народного співу в Україні. Фольклорна традиція, що існувала в побуті, стала предметом вивчення і разом зі знаннями, навичками передавалася від вчителя до учня. У статті розглядаються особливості кобзарського виконавства в контексті становлення та розвитку професійного народного співу в Україні; здійснюється аналіз творчих постатей видатних українських кобзарів; простежується розвиток кобзарства на сучасному етапі. Розвиток і стильові особливості кобзарського мистецтва досліджували Ф. Колесса, М. Лисенко, М. Шашкевич, С. Грица, Н. Морозевич, О. Дубас та інші.

Ключові слова: кобзарське виконавство, народний спів, виконавська манера, професійний спів, кобзарська школа.

Мета статті полягає в дослідженні особливостей кобзарського виконавства та його впливу на становлення і розвиток професійного народного співу в Україні; також розглядаються постаті кобзарів, репертуар та виконавська традиція кобзарських шкіл.

Витоки кобзарського виконавства сягають давніх часів. Попередниками кобзарів були співці Київської Русі, зокрема Боян, Мануйло, Митуса, які згадуються в старовинних літописах XII–XIII ст. З них дізнаємось, що серед виконавців народного епосу було багато справжніх віртуозів-музикантів, чудових співаків та імпровізаторів.

Як зазначає М. Драгоманов, у козацьку добу «виринає питання про спеціалізацію, функції співаків, котре мусило наступити в звісну добу епічної творчості» [3, 291]. У документах XVII–XVIII ст. знаходяться відомості про навчання кобзарському ремеслу в музичних цехах, січових співацьких школах, братствах, Глухівській школі співу. Дослідницькі праці кінця XIX – початку XX ст. доводять наявність професійної кобзарської освіти, що сформувалась у трьох кобзарських школах: Чернігівській, Полтавській та Зіньківській, кожна з яких відзначалась специфікою способів інструментальної гри, регіональним репертуаром та індивідуальною системою навчання вчителів-кобзарів.

Варто зазначити, що загальною ознакою шкіл кобзарського мистецтва в Україні була усна передача вміння і навичок, вивчення репертуару та індивідуальний пошук учня. Під час вступу до школи у претендентів оцінювали голосові дані, музичні здібності і пам'ять. Навчання у майстра тривало близько трьох років і полягало в опануванні епічного репертуару, оволодінні грою на інструменті, дотриманні морально-етичних норм, пов'язаних із релігійними переконаннями членів громади. Учитель, якого також називали пан-майстром, вивчав з учнем не більше двох-трьох дум, псалмів. Після закінчення навчання кобзарі проходили обряд посвячення, який був рівнозначним ініціації. Про такий ритуал згадував один із перших дослідників лірницьких об'єднань В. Боржковський: «Учитель підіймає полу своєї свитки – учень накриває ліру своєю полою; вчитель знімає ремінь зі своєї шиї і накладає на шию учню... Вчитель кидає йому в ліру декілька монет на щастя і відпускає у самотійне життя» [4, 155].

Д. Ревуцький описував тодішнє навчання співаків українського епосу так: «Іноді самі батьки розшукують «майстра» й віддають йому хлопця просто в «учні»... Коли скінчиться наука у «панотця», учень повинен прийти до братії на одну з ярмарок за благословенням і дозволом почати свої обходи» [9, 66]. Дослідник визначає два типи виконавців дум: «Одні... побожно беруть те, що перейняли від кобзарів, пильнують, щоб цілком етнографічно науково інтерпретувати стиль народного виконання; інші (як Г. Хоткевич) вибирають зі старих збірників найкращі тексти, утворюють до них з елементів чисто народного співу нові мотиви» [9, 81].

Аналізуючи репертуар українських епічних співців, його можна поділити на групи: 1) козацькі думи, або козацькі псалми; 2) духовні твори, псалми і притчі, прозові оповіді; 3) сатиричні, моралістичні пісні, історичні хроніки-балади; 4) інструментально-танцювальна музика – козачки, тропакі, польки, коломийки; ряд програмних п'єс [2]. Найпоширенішим жанром була дума, яка «пройшла через цілу низку співців, для яких спів їх був професією, єдиним їх ділом і які мусили через те держати в своїй голові великі й різноманітні репертуари» [9, 58]. Д. Ревуцький зазначає, що для дум властиві «загальні формули», які свідчать про минуле пісні і переконують у справжності, непідробленості твору. Саме завдяки цим формулам, різним поетичним засобам, які повторювалися при виконанні, співак міг легше засвоїти й утримувати в пам'яті довгі тексти пісень.

До особливих виконавських прийомів, що їх використовували кобзарі і лірники, відноситься «ретардація», яка «дає співцеві змогу не збиватися з тексту думи, надумати собі... що співати далі, ... вносить для всякого епічного виконання спокій...» [9, 59].

С. Грица відзначає, що історично склалися три типи кобзарів. Співці першого типу виконують думи та пісні, не вносячи у виконання творчого елемента, тобто співають і грають на кобзах так, як вони навчилися від своїх учителів. Другий, найпоширеніший, тип, – кобзарі-імпровізатори, які щоразу вносять у виконуваний твір певні зміни, що залежать від їхнього таланту, а також від умов і часу виконання твору. До третього типу належать кобзарі – творці власних пісенних творів [2].

Світу відомі імена українських співців –

О. Вересая, Г. Гончаренка, М. Кравченка, П. Ткаченка, С. Пасюги та ін. Вони зробили великий внесок у розвиток загальнонаціональної культури загалом і народного мистецтва зокрема. В межах статті розглянемо найвидатніших представників кобзарства України.

Остап Вересай – видатний кобзар XIX ст., чия майстерність, експресія, надзвичайне проникнення у зміст і музику пісні не раз змушували слухачів плакати і сміятися, співпереживати історичним подіям, що оспівувались. Він народився у 1803 р. в с. Калюжинці, нині Срібнянського району Чернігівської обл., в сім'ї кріпака. У 3-річному віці осліп. У 15 років пішов у науку до кобзарів. У репертуарі О. Вересая було 9 дум («Про Федора Безродного», «Втеча трьох братів з міста Азова», «Сокил і соколя» та ін.), які він виконував у манері імпровізованої декламації в супроводі кобзи, а також історичні, побутові, жартівливі та сатиричні пісні («Дворянка», «Хома та Ярема» та ін.). Майстерність кобзаря привернула увагу багатьох учених, композиторів і художників. Думи й пісні від О. Вересая записували М. Жемчужников, Т. Шевченко, М. Лисенко, О. Русов, П. Чубинський та ін. Виконуючи думи, Вересай вмів надати простому сюжету глибокого змісту й сили експресії, майстерно використовував уповільнення ритму, модуляцію голосу, поєднання персоніфікованих монологів та діалогів, емоційні піднесення і спади голосу, поєднання речитативу і розлогого співу. Яскраву грань творчої індивідуальності О. Вересая становило виконання ним гумористичних та сатиричних пісень [10]. Помер у 1890 р. у с. Сокиринці Срібнянського району на Чернігівщині.

Гнат Гончаренко – кобзар, родом з Харківщини (1837–1917 рр.). У 12 років Гнат осліп, а на бандурі навчився грати у віці 20–22 роки. Ф. Колесса писав, що, «незважаючи на невеликий репертуар дум, Г. Гончаренко архаїчним способом рецитації і бандурною грою вибивається на найчільніше місце з-поміж живих кобзарів», а його виконавству властиві «архаїчні ознаки, що виявляють у Г. Гончаренкові співця давньої школи, спадкоємця найкращих кобзарських традицій» [6]. Ходив кобзарювати «на пару» з незрячим товаришем-стихівничим та хлопчиком-поводарем. У 1902 р. він виступав разом з іншими бандуристами на XII Археологічному з'їзді в Харкові. У Г. Гончаренка навчалися: С. Горобець, П. Древченко, Е. Вудянський. Епічний репертуар Г. Гончаренка складався із 3-х дум: «Олексій Попович», «Про вдову», «Про сестру і брата». Записи від Г. Гончаренка робили Леся Українка і Климент Квітка. Помер кобзар близько 1917 р. у Севастополі.

Георгій Ткаченко – представник Зіньківської кобзарської школи, народився на Слобожанщині (1898 р.) у родині ремісника, майстра шкіряних виробів. «Наша слобода, – казав він, – була заселена виходцями із Прикарпаття, так що я за походженням бойківчанин». Закінчив церковноприходську школу, Курське реальне училище. За рекомендацією художника М. Якименка-Забуги продовжив навчання у Харківському художньому училищі. Бандурної гри навчався самотужки, а дечому – у П. Древченка. Від нього перейняв думи «Про бурю на Чорному морі», «Про сестру і брата» та ін. Г. Ткаченко чітко відділяв сучасних концертних бандуристів від бандуристів давньої традиційної школи. Вважав, що «кожна нація має свої ідеали му-

зикальні. Вони панують в музиці, в мистецтві. І наш народ створив собі свій інструмент – це вона і є та сама народна бандура» [4]. В репертуарі Г. Ткаченка було 8 дум: «Буря на Чорному морі», «Невольницький плач», «Втеча трьох братів з міста Азова», «Три самарські брати», «Маруся Богуславка», «Федір безродний, бездольний», побутові: «Про сестру і брата», «Про удову і трьох синів»; 5 народних псалмів: «Нема в світі правди», «Про страшний суд», «Ісусе прелюбезний», «Про Георгія Побідоносця», «Через поле широкее», 12 історичних та козацьких пісень: «Про Байду», «Зажурилась Україна», «Про Морозенка» та ін. Г. Ткаченко мав величезну популярність серед українських інтелектуалів 60–90-х років XX ст.

Українські кобзарі були творцями, хранителями і передавачами народної творчості у формі історичних пісень, дум, релігійних піснеспівів. Кобзарські школи, які започаткували професіоналізацію народного співу в Україні, стали духовними осередками національної культури, оскільки їх представники були носіями філософської думки всього народу. І сьогодні кобзарське виконавство розвивається, передаючи з уст в уста пісню і співочу традицію нашої країни. Становлення професійного народного співу відбулося на основі багаторівневого навчання кобзарському мистецтву. Існуючі нині кобзарські цехи у Києві, Харкові, Львові та інших містах України свідчать про необхідність збереження унікального явища – кобзарства.

Кобзарські цехи спеціалізуються на відродженні виконавських традицій Полтавської, Київської та Харківської кобзарських шкіл. Особливістю функціонування сучасних цехів кобзарства є науково-дослідна діяльність братків, створення власних колекцій народних інструментів, збереження стилю виконавства своїх попередників. На сучасному етапі до складу Київського цеху входять видатні постаті українського мистецтва, науковці і артисти, фольклористи: М. Хай, М. Товкайло, К. Черемський, М. Будник, Т. Компаніченко, Т. Силенко та інші [12].

У Полтавській кобзарській школі, засновниками якої є відомі співці І. Кравченко-Крюковський та Х. Гриценко-Холодний, можна виділити такі напрями: зіньківський, комишнянський та миргородський. Особливістю школи полягає у збереженні рецитаційного стилю на основі місцевого репертуару: старовинні псалми, пісні та думи.

Харківський кобзарський цех представляє академічний напрямок професійного бандуриницького виконавства Слобожанщини. Виконавське мистецтво братчиків органічно поєднує кобзарську традицію з елементами новотворчості і виконавської манери старосвітських музик, природно відповідає сучасним мистецьким запитам і водночас міцно тримається традиційного співочого стрижня [11].

Професійна підготовка кобзарів на сучасному етапі здійснюється в спеціалізованих мистецьких закладах, училищах та університетах. Зокрема, у Стрітівській кобзарській школі, що на Київщині, з 1989 р. навчають співаків-бандуристів, майстрів кобзарського мистецтва та викладачів музики. Випускники школи працюють у кращих художніх колективах: Національна заслужена капела бандуристів імені П. Майбороди, Національний оркестр народних інструментів України тощо.

Активно розвивається фестивальний рух кобзарського спрямування, зокрема: «Козацька Трійця» в Києві, «Козацька ліра» в Стрітівці, «Вересаєве свято» та «Кобзарська юнь України» на Чернігівщині тощо [11].

Слід відзначити, що у контексті розвитку сучасного професійного народного співу України кобзарське виконавство продовжує існувати як у традиційній, так і в нових експериментальних формах. Привертає увагу концертна діяльність відомих артистів Т. Компаніченка, В. Нечепи, Т. Силенка та інших, які відтворюють сьогодні кращі зразки лірницько-кобзарського фольклору, зберігаючи автентичність пісенного матеріалу, співочої манери та традиційних способів гри. Варто відзначити, що серед професійних виконавців епосу є експериментатори, які намагаються по-сучасному представити кобзарську традицію, вдаючись до аранжувань у різних музичних стилях. Зокрема, молодий бандурист Я. Джусь на одному з фестивалів інтерпретував народні мелодії в напрямку етно-джазу. Такий підхід сприяє популяризації народного мистецтва серед молодіжної аудиторії і вкотре доводить, що фольклор завжди залишається сучасним та цікавим.

Дослідження особливостей кобзарського виконавства у контексті розвитку професійного народного співу в Україні дає можливість зробити висновок, що епічна традиція, маючи давню історію, має також велике майбутнє, що під-

тверджується високою професійною творчістю сучасних кобзарів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грица С. Й. Українська фольклористика XIX – початку XX ст. і музичний фольклор. Нарис. – Київ – Тернопіль: Астон, 2007. – 152 с.
2. Грица С. Й. Фольклор у просторі та часі. Вибрані статті. – Тернопіль: Астон, 2000. – 228 с.
3. Драгоманов М. Творці козацьких дум // «Житє і слово». – 1894. – Т. I. – С. 291.
4. Іванов В. Ф. Співацька освіта в Україні X–XVIII. – К.: Вища школа, 1982.
5. Колесса Ф. М. Музикознавчі праці / Підгот. до друку, вступ. стаття і прим. С.Й. Грици. – К.: Наук. думка, 1970. – 592 с.
6. Колесса Ф. М. Народна музика на Поліссі // Українська музика: Місячник / Союз укр. проф. музик у Львові; З. Лисько (ред.). – Львів, 1939. – Вип. I.
7. Лавров Ф. Г. Українські народні співці-кобзарі: Матеріали на допомогу лекторові. – К., 1970. – 16 с.
8. Музичний фольклор з Полісся у записах Ф. Колесси та К. Мошинського / Упор., вступ. стаття С. Й. Грици. – К.: Музична Україна, 1995. – 419 с.
9. Ревуцький Д. Українські народні думи та пісні історичні. – Л.: Видавництво товариства «ЧАС», 1919.
10. Степанович Є. П. Вересай (Лобза) Остап Микитович // Енциклопедія історії України: Т. 1: А–В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; НАН України. Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2003. – 688 с. – С. 480–481.
11. <http://kobzarstvo.com/>
12. <http://uk.wikipedia.org/wiki/>

Руслана Лоцман

Кобзарское исполнительство в контексте становления и развития профессионального народного пения в Украине

Аннотация. Кобзарское исполнительство, уходящее корнями в эпоху Киевской Руси, за долгое время своего развития стало выдающимся достоянием национальной культуры, важным фактором активизации свободолобивых идей нашего общества и основой профессионального народного пения в Украине. Фольклорная традиция, существовавшая в быту, стала предметом изучения и вместе со знаниями, навыками передавалась от учителя к ученику. В статье рассматриваются особенности кобзарского исполнительства в контексте становления и развития профессионального народного пения в Украине; осуществляется анализ творческих личностей выдающихся украинских кобзарей; прослеживается развитие кобзарства на современном этапе. Развитие и стилевые особенности кобзарского искусства исследовали Ф. Колесса, Н. Лысенко, М. Шашкевич, С. Грица, Н. Морозевич, О. Дубас и другие.

Ключевые слова: кобзарское исполнительство, народное пение, исполнительская манера, профессиональное пение, кобзарская школа.

Ruslana Lotsman

Kobzar performance in the context of Ukrainian professional singing formation and development

Annotation. Kobzar performance, which starts from Kyiv Rus, for the long time of its development, has become outstanding achievement of national culture, important activation factor of freedom-loving ideas of our society and background of professional national singing in Ukraine. Folklore tradition, which existed in a mode of life, became a subject of study and together with knowledge and experience has been passed from the teacher to the student. The article studies peculiarities of kobzar performance in the context of development and formation of professional national singing in Ukraine; analysis of creative figures of outstanding Ukrainian kobzars is made; development of kobzar performance on the modern stage is traced. Development and stylistic peculiarities of kobzar performance has been researched by F. Kolessa, M. Lysenko, M. Shashkevych, S. Grytsa, N. Morozevych, O. Dubas, etc.

Key words: kobzar performance, national singing, manner of performance, professional singing, kobzar school.